

ХЕРСОНСЬКИЙ КАДЕТСЬКИЙ КОРПУС**О.В. ЧОРНИЙ**

Історія Чорноморського флоту неодноразово висвітлювалася в наукових публікаціях і монографіях. Найбільш дослідженими є питання, що стосуються побудови флоту, його зростання, участі флоту в російсько-турецьких війнах кінця XVIII століття. Але на сьогоднішній день не дослідженим залишається питання, що стосується підготовки спеціалістів для морського флоту в Україні в останній чверті XVIII – на початку XX століття, хоча, це питання побіжно розглядалося в деяких загальних наукових працях з історії Чорноморського флоту.

Першим навчальним закладом в Україні, що готував спеціалістів для флоту на Чорному морі, був Херсонський морський кадетський корпус. Саме цей навчальний заклад дав поштовх до відкриття цілої мережі морських навчальних закладів на півдні України. В історичній літературі про морський кадетський корпус у Херсоні згадується лише декілька разів – в роботах Д. Афанасьєва [1], С. Огороднікова [2] та Л. Безкровного [3]. Деякі відомості, пов'язані з історією даного навчального закладу, можна зустріти в ордерах князя Потьомкіна, опублікованих у Записках Одеського товариства історії та старожитностей, в Повідомленнях Таврійської ученої архівної комісії і в збірнику ордерів Потьомкіна упорядника Л. Богуміла [4]. В зв'язку з таким станом речей, до сьогоднішнього дня не встановлено точну дату заснування морського кадетського корпусу в Херсоні. Дане дослідження є спробою внести деяку ясність в це питання.

Отже, після підписання Кучук-Кайнарджийського мирного договору в 1774 році, російський флот отримав право на вільне плавання в Чорному морі. В цей же час розпочалися роботи, спрямовані на пошук місця для побудови на берегах Дніпра нового порту, в якому було б можливо будувати військові кораблі і виводити їх в Чорне море. Пошук тривав чотири роки і було вирішено розташувати новий порт з верфями під назвою Херсон на північно-західному березі Дніпра на відстані 30 км від його гирла, на тому ж місці де існувала фортеця Олександр-шанець [5]. Разом з цим було дано розпорядження про заготівлю лісу для побудови 7 кораблів і 4 прамів. Робота розпочалася, і 21 липня 1779 року на Херсонській верфі було закладено перший 66-гарматний корабель “Слава Катерини”, який було спущено на воду в 1783 році [6]. Це був перший військовий корабель збудований на півдні України. Саме спуск на воду цього судна поставив важливе питання про комплектування кораблів Чорноморського флоту висококваліфікованими спеціалістами–офіцерами.

В перші роки існування флоту особовий склад офіцерів комплектувався моряками Балтійського флоту – колишніми випускниками Петербурзького морського кадетського корпусу [7], а також солдатами з регулярної армії. Наприклад, морських артилеристів для Чорноморського

флоту було укомплектовано із 300 армійських канонірів і офіцерів, яких перевели на флот за розпорядженням О.В. Суворова [8]. Таким чином, забезпечувати флот спеціалістами було незручно і економічно не вигідно, стан речей вимагав заснування морських навчальних закладів ближче до чорноморського узбережжя.

Питанням відкриття необхідного навчального закладу зайнявся намісник Новоросійського краю Г.О. Потьомкін. Він звернувся до Катерини II з проханням дозволити відкрити в Херсоні морський кадетський корпус, перевівши туди Гімназію чужоземних одновірців, яка функціонувала при Артилерійському кадетському корпусі в Санкт-Петербурзі.

Ця гімназія була відкрита на основі імператорського указу від 17 квітня 1775 року [9]. План запровадження гімназії розробив генерал Мордвінов. За положенням, в цьому навчальному закладі мали готувати 200 вихованців, яких зараховували на навчання у віці 12-16 років, дворянського і недворянського походження. Вихованців набирали з бажаючих в Італії, Польщі, Греції, а також в містах Відень, Київ, Кінбурн та Єнікале [10]. Основний термін навчання в Гімназії складав 4 роки, після закінчення якого, всі хто хотіли, могли продовжити навчання в Артилерійському, Морському або Інженерному кадетському корпусі [11]. Протягом основного терміну навчання вихованці вивчали наступні дисципліни: Закон Божий, благочестя, догми християнської віри, євангельське вчення, російську, німецьку, французьку, італійську, турецьку та грецьку мови. Причому, кожен вихованець в обов'язковому порядку мав вивчати лише дві мови, також обов'язково всі учні вивчали арифметику, алгебру, геометрію, історію, політичну географію, малювання, танці, фехтування та артилерійське мистецтво [12]. Після проходження 4-річного терміну навчання випускники склали іспити і направлялися на службу в армію прапорщиками або підпрапорщиками [13]. А бажаючі навчатися далі продовжували навчання протягом одного року у вищих класах Артилерійського, Морського або Інженерного корпусів – відповідно до їх здібностей [14]. Протягом цього року вони могли вивчати предмети, що стосуються навігації, артилерії, інженерної справи і т.д. По закінченню вищого класу цих вихованців призначали служити на флот – морськими офіцерами та артилеристами.

У 1779 році відбувся перший випуск із Гімназії чужоземних одновірців. Цього ж року Гімназія отримала право готувати морських офіцерів і артилеристів самостійно, не відправляючи в Морський чи Артилерійський корпус [15], при цьому сума на утримання залишалася такою ж, як і раніше – 41613 крб 30 коп [16], але кошти на утримання тепер мали виділятися не з фондів Кабінету іноземних справ, а з коштів контори Колегії економії [17]. Наступний випуск відбувся у 1783 році, і в цьому ж році Катерина II 31 січня дала дозвіл на перевід Гімназії

чужоземних одновірців до Херсону [18]. Відповідно до указу Катерини II, на новому місці даний навчальний заклад мав залишатися і діяти на тих же умовах і при тому ж фінансуванні, що й в Петербурзі.

Саме з цього часу, з 1783 року, а не з 1786, як зазначає один із дослідників історії російської армії і флоту Л. Безкровний [19]. А дореволюційний історик військово-морського флоту Д. Афанасьєв [20] взагалі вважав, що Херсонський морський кадетський корпус існував з 1789 року. Отже, морський кадетський корпус в Херсоні існував з 1783 року. Першим керівником цього навчального закладу Потьомкін призначив колишнього викладача Петербурзького морського кадетського корпусу Петра Степановича Волковського [21].

До новоствореного морського кадетського корпусу зараховувалися на навчання діти місцевих службовців, дворян, різночинців для підготовки їх в перші офіцери флоту – штурмани, а також кораблебудівники. Останніх, як правило, готували з різночинців. Але, по-перше, число вихованців в 200 чоловік на новому місці в Новоросії було набрати важко, а по-друге, одразу великий навчальний заклад перевести в Херсон було складно. Про сам процес переведення Гімназії в Херсон документальних свідчень не збереглося, а тому, найвірогідніше, вихованців переводили на нове місце частинами протягом декількох років, так як для нового навчального закладу потрібно було збудувати приміщення. Робота по його будівництву проходила під контролем Потьомкіна, а саме будівництво здійснював штатський радник М.Л. Фальєв [22], а тим часом, доки здійснювалися роботи, учні проживали і навчалися у спеціально відведених будівлях у Вітовці та на Фаберовій дачі [23] – нині це територія міста Миколаєва [24].

Відомо, що в 1789 році в Херсон знову були відправлені учителі навігації – штурмани Іван Жданов та Іван Борисов, 2 мічмани і 23 учні. Влітку 1789 року вони прибули в Херсон і почали працювати [25]. Паралельно з цим Потьомкін перевів до Херсону 14 вихованців із Кременчуцького казенного училища [26], 225 школярів прибуло із Симбірську, Казані і Воронежа [27], частина з них була відправлена для навчання в корпус, а частина пішла працювати на Миколаївській верфі.

За новим штатом в Херсонському морському кадетському корпусі мало навчатися 160 чоловік, а на його утримання разом із зарплатнею викладачам щорічно виділялося 25820 крб, вихованці мали носити форму таку ж, як і кадети Петербурзького морського кадетського корпусу [28]. В 1790 році І. Жданов рапортував Потьомкіну “...виховано тут 27 чоловік, їх навчено морській навігації, частково маневруванню, властивості і побудові різних похідних шеренг, назвам приладдя, практичним діям при управлінні судном на морі...” а також радився з Потьомкіним “чи не послати їх на кораблі, що плавають у морі для практики.” На що Потьомкін написав резолюцію: “Практика потрібна теорії, навіть в малому морі, яким є наше” [29].

Термін навчання в Херсонському морському кадетському корпусі складав 4 роки, і щороку на флот після іспитів з корпусу випускалися мічмани і гардемарини. Цікавим є факт, що іспити приймала комісія сформована з викладачів корпусу і флагманів флоту. Дуже часто на іспитах був присутній і сам Потьомкін, який потім про результати іспиту доповідав імператриці [30].

В кінці 80-років XVIII століття починає стрімкими темпами зростати Чорноморський флот, поступово виконується програма побудови флоту 1785 року, за якою на Чорному морі мали стати на воду два 80-гарматні кораблі, десять 66-гарматних, вісім 50-гарматних, шість 32-гарматні, шість 22-гарматні, п'ять бойових шхун, 23 транспортні кораблі. Така кількість суден вимагала 13500 чоловік матросів і офіцерів [31]. Ці потреби один навчальний заклад забезпечити не міг. За таких умов Потьомкін отримав дозвіл збільшити кількість вихованців до 360 осіб і вирішив перевести корпус до Миколаєва разом із Адміралтейством. Для цього Потьомкін віддає Фальєву наказ розпочати в Миколаєві будівництво Адміралтейства, майстерень і приміщення для кадетського корпусу на 360 чоловік [32].

В 1792 році із Херсона до Миколаєва було переведено Чорноморське Адміралтейство з головним командувачем і деякими майстернями. Цей крок, що планувався тепер уже покійним Потьомкіним, було зроблено в зв'язку з тим, що Миколаїв займав вигідніше стратегічне положення, а місцевість більш сприятлива для будівництва кораблів і, особливо, для спуску їх на воду. Будівництво приміщення для кадетського корпусу розпочалося лише в 1793 році, було закінчено в 1795 і обійшлося в 300 тис.крб. [33] У квітні 1795 року відбувся перевід корпусу до Миколаєва, на новому місці керівником кадетського корпусу став капітан 1-го рангу Микола Львович Язиков. На утримання корпусу щорічно відпускалося 43 тис.крб. [34].

Даний навчальний заклад до 1796 року підпорядковувався Чорноморському Адміралтейству, а особливо наміснику півдня України – Г.О. Потьомкіну, а після його смерті наступникові П.О. Зубову. До 1796 року про всі дії і кроки, які виконувалися по відношенню до Херсонського морського кадетського корпусу, намісники півдня України і командувач флоту звітували лише перед Катериною II, так як Чорноморське Адміралтейство функціонувало незалежно від Адміралтейств-Колегії [35]. Зі смертю Катерини II і вступом на престол Павла I погляд на значення і роль Чорноморського флоту змінився. В 1796 році Чорноморське Адміралтейство було підпорядковане Адміралтейств-Колегії [36] і всі питання, що стосувалися кадетського корпусу став вирішувати Комітет освіти при Адміралтейств-Колегії. Цей Комітет, в свою чергу, прийняв рішення, що достатньо мати один кадетський корпус в Петербурзі, а в новозбудованому приміщенні краще відкрити штурманське училище та училище корабельної архітектури [37].

В 1798 році Херсонський морський кадетський корпус було закрито, а вихованців, що на момент закриття навчалися в корпусі, було зараховано до новостворених Чорноморського штурманського училища та училища корабельної архітектури. За штатом ці два училища разом готували 221 вихованця [38].

Після смерті Павла I ідея про відновлення або створення морського кадетського корпусу на півдні України ще декілька раз ставилася і обговорювалася на державному рівні. Зокрема, це питання порушував командувач Чорноморським флотом і портами І.І. де Траверсе, який, навіть, розробив проект відновлення Чорноморського морського кадетського корпусу [39], але цей проект було відхилено за недостатністю коштів для фінансування [40]. Вдруге ця ідея обговорювалася, коли командувачем над Чорноморськими портами був О.С. Грейг. Він також у 1823 році направляв проект відновлення кадетського корпусу на півдні України, але він теж був відхилений [41].

Херсонський морський кадетський корпус готував гідні кадри для Чорноморського флоту. В списку його випускників значаться: віце-адмірал Панаєгоров Єгор Дмитрович [42], капітан 2-го рангу, командувач Керченською транспортною флотилією Пасхалі Антон Павлович [43], учасники морської битви при мисі Каліакрія Пилипенко Іван Іванович Письменний Олексій Данилович, Пухов Григорій Григорович [44]. Крім того, близько 50 вихованців даного навчального закладу отримали нагороду – орден Святого Володимира IV ступеню, на той час одна з найвищих державних нагород.

Отже, ряд факторів – приєднання півдня України, вихід до моря, будівництво Чорноморського флоту, зростання міст – поставили питання про необхідність відкриття в цьому регіоні навчального закладу, який би готував спеціалістів для флоту на Чорному морі. Першим таким навчальним закладом став Херсонський морський кадетський корпус, який дав поштовх для відкриття на півдні України в першій половині XIX століття цілої мережі морських навчальних закладів, що готували не тільки офіцерів для флоту, а й матросів, морських артилеристів та персонал для берегової служби.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьев Д. К истории Черноморского флота с 1768 по 1816 год // Русский архив. – 1902. - №2. – С.193 – 262
2. Огородников С. Из прошлого (Черноморские морские училища) // Морской сборник. – 1900. - №12. – С.87 – 105
3. Безкровный Л.Г. Русская армия и флот в XVIIIв. Очерк. – М., 1958. – 645 с.
4. Богумил А. К истории управления Новороссии князем Г.А.Потемкиным. Вып.1. Ордера 1790-1791. – Екатеринбург, 1905
5. Тимофієнко В.І. З історії заснування міст на Півдні України // УІЖ. – 1982. – №10. – С.104
6. Веселаго Ф. Краткая история русского флота. – М., 1939. – С.108

7. Материалы для истории русского флота. – СПб., 1893. – Ч. XIV. – С. 410
8. Сацкий А. Г. Первая боевая эпопея Черноморского флота // Вопросы истории. – 1987. – № 11. – С. 80
9. Высочайшее повеление об учреждении при Артиллерийском и Инженерном кадетских корпусах для Греческого юношества гимназии / Полное собрание законов Российской империи. – СПб., 1830. – Т. XX. – № 14299. – С. 120
10. Там само, С. 121
11. Там само, С. 122
12. Там само, С. 121 – 122
13. Там само, С. 124
14. Там само, С. 122
15. Именной указ данный генералу Мордвинову – об окончании курса наук кадетами из иностранных единоверцев в Гимназии при Артиллерийском и Инженерном кадетских корпусах и о выпуске их в военную и гражданскую службу / Полное собрание законов Российской империи. – СПб., 1830. – Т. XX. – № 14830. – С. 781
16. О ежегодном отпуске на содержание Гимназии для греческого юношества / Полное собрание законов Российской империи. – СПб., 1830. – Т. XX. – № 14300. – С. 124
17. Указ конторе Коллегии экономии от 22 марта 1779 / Полное собрание законов Российской империи. – СПб., 1830. – Т. XX. – № 14856. – С. 807
18. Именной указ данный Новороссийскому генерал-губернатору князю Потемкину – о переводе училища для иностранных единоверцев при Артиллерийском кадетском корпусе учрежденного, в город Херсон / Полное собрание законов Российской империи. – СПб., 1830. – Т. XXI. – № 15658. – С. 861
19. Безкровный Л. Г. Русская армия и флот в XVIII в. Очерк. – М., 1958. – С. 455
20. Афанасьев Д. К истории Черноморского флота с 1768 по 1816 год // Русский архив. – 1902. – № 2. – С. 232
21. Ордера и письма князя Потемкина // Записки Одесского общества истории и древностей. – Т. VIII. – Одесса, 1872. – С. 216
22. Ордер штатскому советнику Фальеву от Потемкина 19 мая 1789 // Записки Одесского общества истории и древностей. – Т. II. – Одесса, 1848. – С. 671
23. Там само, С. 671
24. Николаеву 200 лет. Сборник документов и материалов. – К., 1989. – С. 376
25. Ордер князя Потемкина от 23 июня 1789 г // Записки Одесского общества истории и древностей. – Т. IV. – Одесса, 1860. – С. 369
26. Богумил А. К истории управления Новороссии князем Г. А. Потемкиным. Вып. 1. Ордера 1790-1791. – Екатеринбург, 1905. – С. 14
27. Там само, С. 15
28. Афанасьев Д. К истории Черноморского флота с 1768 по 1816 год // Русский архив. – 1902. – № 2. – С. 233
29. Материалы для истории русского флота. – СПб., 1893. – Ч. XV. – С. 293
30. Ордера и письма князя Потемкина // Записки Одесского общества истории и древностей. – Т. VIII. – Одесса, 1872. – С. 216
31. Аркас З. А. Начало учреждения русского флота на Черном море и действия его в 1778–1798 гг // Записки Одесского общества истории и древностей. – Т. IV. – Одесса, 1860. – С. 264
32. Приказания Потемкина обер-штер-кригс-комиссару Фальеву, о строениях в Николаеве и заведении в окружности онного Адмиралтейства и мастерских 1791 г // Записки Одесского общества истории и древностей. – Т. XIII. – Одесса, 1883. – С. 184

33. Огородников С. Из прошлого (Черноморские морские училища) // Морской сборник. – 1900. - №12. – С. 90
34. Там само, С.91
35. Указ о распоряжении по заведению и управлению Черноморского флота и Адмиралтейства / Полное собрание законов Российской империи. – СПб.,1830. – Т. XXII. – №16240. - С.440
36. Указ об обращении Черноморского флота, Черноморского морского правления и верфей под ведомство Адмиралтейств – Коллегии / Полное собрание законов Российской империи. – СПб.,1830. – Т. XXIV. – №17545. - С.3
37. ДАМО: ф. Р5901. – Оп. 1. – Спр. 53. – Арк. 4
38. Полное собрание законов Российской империи. – СПб.,1830. – Т. XLIV. – Ч.1. Книга штатов. – С.311
39. Левченко Л.Л. Миколаївський військовий губернатор І.І. де Траверсе // УІЖ. – 2000. – №6. – С.96
40. Афанасьев Д. К истории Черноморского флота с 1768 по 1816 год // Русский архив. – 1902. – №2. – С.257
41. Афанасьев Д. К истории Черноморского флота с 1816 по 1853 год // Русский архив. – 1902. – №3. – С.374
42. Общий морской список. – Ч. IV. – СПб., 1890. – С.524
43. Там само, С.529
44. Тамсамо, С.558, 562, 634.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Чорний Олександр Васильович – аспірант Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.